

Ambrus Gergely

Russell az „én” jelentéséről és az Én azonosításáról

Az alábbiakban Russell különböző elképzeléseit vizsgálom az „én” jelentésével, az Én metafizikájával, illetve az önmagunkra vonatkozó tudással kapcsolatban. Ezek a problémák, mint majd látni fogjuk, Russellnél szorosan összefonódnak. Így például az Én szubsztancialista értelmezésének feladásában fontos szerepet játszott „az ismeretség elve” (principle of acquaintance), amely szerint minden kifejezés jelentését vissza kell vezetni olyan elemekre, amelyekkel ismeretségben vagyunk. Egy másik példa: Russell ismeretelméletének a kiindulópontja, miszerint minden megismerés vagy ismeretség vagy leírás általi, alapvető szerepet játszott az „én” jelentésének az értelmezése körüli érvekben, nevezetesen, hogy leírás, név vagy indexikus lenne-e az „én”.

Russell az Én-nel kapcsolatban, sok más kérdéshez hasonlóan, jelentősen eltérő nézeteket vallott pályája különböző szakaszaiban. Az alábbiakban csak az 1910-es évektől az 1940-es évek végéig, tehát a *Tudás ismeretség révén és tudás leírás révén*-től, illetve *A filozófia alapproblémáitól* (1911 és 1912) a *Human Knowledge*-ig (1948) terjedő időszak bizonyos nézeteit vizsgálom, Russell legkorábbi idealista elképzelésével, illetve a Brentano és Meinong felfogásához közelálló nézeteivel, amelyeket 1905-re feladott, nem foglalkozom.

AZ ÉN MINT ELKÜLÖNÜLT DOLOG

Russell az 1910-es években (RUSSELL 1911, 1912, 1913)¹ a „tudatosulások” (avagy tudatállapotok) szerkezetében három elemet különített el: a tudat alanyát, a tudat tárgyat, illetve a viszonyt, amely az alany és a tárgy között fennáll. A tudat alanya a tevékeny Én, amely különféle tevékenységei révén (észlelés, gondolkodás, akarás) megragadja a tudat tárgyát, amely *logikailag független* az alanytól.

Russell ismeretelmélete szerint a tudat számára adódó bizonyos tárgyakat, például az érzetadatokat, ismeretség révén, más tárgyakat, például a fizikai tárgyakat, leírás révén ismerjük meg. Russell ismeretség fogalma igen átfogó: egyfelől úgy vélte, hogy nemcsak partikulárékkal, hanem univerzálékkal, sőt tényekkel is ismeretségben lehetünk, másfelől nemcsak empirikus, hanem logikai tárgyakkal is. (Ezt az utóbbi feltevést később feladta). Egy általános, minimális meghatározás szerint az ismeretség egy közvetlen episztemológiai reláció egy alany és egy tárgy között, ahol a közvetlenség azt jelenti, hogy nem más ismeretekből származtatott.² A leírás révén történő megismerés meghatározása szerint egy tárgyat leírás révén ismerünk, ha nem vagyunk vele ismeretségben, és úgy azonosítjuk, mint egy bizonyos tárgyat, amely kielégít egy

¹ Hivatalosan Russell 1919-ben adta fel végleg ezt az elképzelést.

² Ez a meghatározás nem tesz különbséget az ismeretség fajtái között, ugyanakkor kézenfekvőnek tűnik, hogy például az érzetadatokkal való ismeretség másfajta, mint a logikai tárgyakkal való ismeretség.

bizonyos leírást, mint például „a leghosszabb ideig uralkodó magyar király”. A tudat tárgyai, ennek a két megismerési módnak megfelelően, lehetnek közvetlenek és közvetettek: az alany közvetlenül ragadja meg azokat a tárgyakat, amelyekkel ismeretségben van, így például az érzetadatokat vagy a hasonlóság fogalmát, és közvetve, egy leírás kielégítőiként az olyan tárgyakat, amelyekkel nincs ismeretségben, például a fizikai tárgyakat, vagy mások elméjét.

Az önmagunkra, saját Én-ünkre vonatkozó tudás egyik problémája ezzel a fogalmi apparátussal megfogalmazva az, hogy vajon ismeretség vagy leírás révén ismerjük-e a saját Én-ünket? *A tudás ismeretség révén és a tudás leírás révén* című, 1911-ben megjelent tanulmányában Russell következőképpen exponálja a kérdést (vö. RUSSELL, 1911/1976, 342-4. o.).

- (1) Introspekcióban nem vagyok ismeretségben az Én-emmel, ahogy önmagában van, hanem mindig csak valamilyen komplexummal, amelynek az Én-em az egyik összetevője. (Ez az általában Hume-tól származtatott nézet,³ amelyet Moore „a tudat transzparenciájának” nevez.) (lásd MOORE 1903)

Ugyanakkor nemcsak ismeretségben vagyok az „Én-amint ismeretségben-van-A-val” komplexummal, hanem

- (2) értem a kijelentést: Én ismeretségben vagyok A-val.

Annak, hogy egy kijelentést értsünk, feltétele, hogy ismerjük a kijelentés részeinek a jelentését, így a kijelentésben szereplő referáló kifejezések referenciáját. Tehát

- (3) (2) feltétele, hogy tudjuk, hogy mire utal az „én” kifejezés.

Ha azonban nem ismeretség révén ismerjük az „én” referenciáját, az Én-ünket, mint (1) állítja, akkor csak leírás révén ismerhetjük, mivel a megismerésnek csak ez a két módja van.

Ha leírás révén ismernénk az Én-ünket – folytatja Russell –, akkor kézenfekvő lenne az „én” jelentését a következőképpen értelmezni: a szubjektum-tag azokban a tudatosulásokban, amelyeknek *én* tudatában vagyok.

De – teszi hozzá Russell –, ez nem valami szerencsésen sikerült definíció. Nem részletezi, hogy miért, bár kézenfekvő lenne a gondolat, miszerint ez a meghatározás cirkuláris. Mivel individuáлом ugyanis a tudatosulást? Azzal, hogy az enyém, az *én* tudatosulásom. Egy meghatározott tudatosulás tárgyával, A-val, például egy bizonyos érzetadattal azonban *több* személy is ismeretségben lehet, vélte Russell.⁴ Ha ez így van, akkor önmagában egy tudatosulás tárgya nem individuálja a tudatosulást. Ha viszont a tudatosulás alanyára, az Én-re hivatkozva azonosítom az illető tudatosulást, akkor az azonosítás körbenfogó.

³ Vö. „Sohasem sikerül oly módon elcsípnem *saját magamat*, hogy egyben ne találkoznám valamilyen észlelettel is; mindig valamilyen észlelést figyelek meg magamban.” HUME 1739/1976, 340. o.

⁴ Ez talán különösen hangzik, abból következik, ahogyan Russell ekkoriban elemezte a tudatállapotokat, nevezetesen egy szubjektum és egy objektum relációjaként, ahol a tudat tárgya *logikailag független* a tudat alanyától, illetve a tudataktusétól.

Ha azonban az „Én” fenti leírás általi meghatározása nem jó – folytatja Russell –, akkor a következő lehetőségek közül választhatunk:

- (a) Én (mégis) ismeretségben vagyok önmagammal.
- (b) Az „én” nem követel semmiféle definíciót, mivel pusztán valamely tárgynak a tulajdonneve.
- (c) Másképpen kell elemezni az öntudatot (nem alany-viszony-tárgy szerkezetüként) (lásd RUSSELL 1911/1976, 344.o.).

Az (a) eshetőséget Russell nem mérlegeli komolyan. A (b) javaslat azoknak a nézeteknek a fényében, amelyeket általában Russell név-elméletéhez szokás asszociálni, meglepőnek tűnik. Russell az évek folyamán különböző feltevésekkel élt a nevek jelentésével kapcsolatban, amelyek egy része ellentmondásban áll egymással (vö. például SAINSBURY 1999, 57–94. o.). Ahelyett, hogy ezeket részletesen megvizsgálám, itt egy olyan értelmezést vázolok, amely összhangban áll Russell *bizonyos* alapvető nézeteivel a nevek jelentéséről (nem minddel) és kézenfekvő értelmezést ad arról, hogy mire gondolhatott Russell, amikor fontolóra vette, hogy az „én” netán tulajdonnév.

Közismert, hogy Russell sok helyen állította, hogy

- (4) A tulajdonnevek referenciájával ismeretségben vagyunk.

Ugyanakkor azt is állította, hogy

- (5) A tulajdonnevek egyetlen funkciója az, hogy megnevezzenek egy tárgyat, tehát semmilyen leíró funkciójuk nincs (vö. SAINSBURY, 1999, 57–60. o.).

(4) persze ellentmondani látszik (1)-nek, amely szerint introspekcióban nem vagyunk ismeretségben az Én-ünkkel. Ha azonban ignoráljuk (4)-t, és (5)-t tekintjük döntőnek a tulajdonnevek természetével kapcsolatos russelli feltevések közül, akkor értelmessé tehető, hogy hogyan lehetne az „én” név. Eszerint az „én” egyetlen funkciója az, hogy egy tárgyra, az Én-emre utal. Az más kérdés, hogy az Én-em *azonosításában* szerepet játszanak leírások (például olyanok, mint az, aki most ezt az érzetet tapasztalja). De ezek a leírások *nem részei* az „én” jelentésének.

De vajon miért vetette el Russell, hogy az „én” tulajdonnév lenne? Szerintem azért, mert ez a javaslat megengedi, hogy tévedjünk egy név referenciájával kapcsolatban. Közönséges tulajdonneveknél ez megengedhető. Tegyük fel például, hogy egy alkalommal Vilmos császár észlelt egy Bismarck-szerű érzetadat-komplexumot, de valójában nem Bismarckot látta, hanem hallucinált. Az, hogy a császár tévedhetett, amikor az észlelése tárgyát Bismarckként azonosította, nem teszi implauzilissé, hogy a „Bismarck” szó jelentése csak és kizárólag maga Bismarck, és nem valami ehhez hasonló leírás: az a személy, aki normális észlelési körülmények között a Bismarck kinézetére jellemző érzetadat-komplexumot okozza. Hiszen tévedhetünk más személyek azonosításában, akkor is, ha az azonosítás észlelésen alapul.

Az „én” ezzel szemben *tévedhetetlenül* az Én-emre referál. Pontosabban, vannak olyan használatai az „én”-nek, amelyeknél a használó nem tud tévedni azzal kapcsolatban, hogy kire utal a névmás. (Az ilyeneket nevezte el Shoemaker a téves azonosítás-

sal szemben immunis használatoknak.) (lásd SHOEMAKER 1968) Ezek azok az esetek, amikor valamilyen a hétköznapi pszichológia által mentálisnak tekintett tulajdonságot tulajdonítunk magunknak, például egy érzést, egy gondolatot vagy egy vágyat. Így például lehetetlen tévedni azzal kapcsolatban, hogy egy bizonyos fájdalomérzést én érzek vagy valaki más. (A hétköznapi pszichológia által fizikainak tekintett tulajdonságokkal más a helyzet – azzal kapcsolatban, hogy az én lábam vérzik-e vagy másé, tévedhetek.)

Ha azonban nem vagyok ismeretségben az Én-emmel, akkor Russell nézeteiből az következik, hogy tévedhetek az Én-em azonosításában. Hiszen csak leírás révén azonosíthatom magamat, például valami ilyesmivel: egy ilyen és ilyen érzetadat észlelője. Az érzetadatok azonban Russell szerint nem privátak, több észlelő is észlelheti őket, ezért az ilyen leírások határozatlanok, nem lehet velük tévedhetetlenül azonosítani az Én-t.

AZ ÉN MINT LOGIKAI KONSTRUKCIÓ: NEUTRÁLIS MONIZMUS ÉS KÉSŐI REALIZMUS

Акár helyes a fenti feltevésem arról, hogy Russell miért vetette el, hogy az „én” tulajdonnév lenne, akár nem, Russell későbbi gondolati fejlődése olyan irányt vett, amely úgy tűnik, érdektelenné tette ezt a kérdést. Hosszú vívódás után (amely nagyjából 1914-től 1918-ig tartott) feladta a tudatállapotok fenti alany-aktus-tárgy elemzését, és a tudatállapotok olyan új elemzését fogadta el, amely a James- és Mach-féle neutrális monizmus, illetve a Watson-féle behaviorizmus ötvözetének tekinthető (lásd RUSSELL 1919, részletesen RUSSELL 1921).

Az Én természetét ekkor a következőképpen értelmezte. Az egyedi mentális állapotok alanya az *Én-most*, amely együtt-jelenlévő (compresent) érzetek egy komplexuma. Az *Én* pedig egy egymással és egy testtel oksági kapcsolatban álló Én-mostok-ból álló sorozat – egy *biográfia*. Az így értelmezett Én természetesen nem szubsztancia, hanem *logikai konstrukció*. A tudatállapotok új elemzése szerint egy tudatállapot „tárgya”, például egy tudatosított érzetminőség *része* egy vele együtt jelenlévő érzetnyalábnak, tehát egy Én-most-nak, illetve *része* egy partikuláris tudatfolyamnak és egy test történetének – egy biográfianak. A tudatállapotoknak nincs elkülönült alanyuk, és nincsenek tudataktusok sem.

Önmagunk azonosításának a problémája ezzel a metafizikai háttérrel a következőképpen vetődött fel Russell számára.⁵ Ha nincs elkülönült Én, akkor egy bizonyos Én-most nem más, mint egy meghatározott érzetkomplexum. Az Én-most, tehát egy meghatározott érzetkomplexum individuálásának a problémája azonban ekkor is fennáll. Russell a következőt javasolta.

A tudatállapotok helyes elemzése szerint (Lichtenberggel egyetértve) nem azt kell mondanunk, hogy „Én gondolkodom”, hanem hogy „Gondolkodás folyik” („It thinks” ahelyett, hogy „I think”). Ez azonban még nem elégséges egy partikuláris Én-most azonosításához. Egy egyedi mentális folyamatnak az azonosításához, amely egy Én-most-ot azonosítana, nem elégséges a tartalom, hiszen több személynek is lehet egyidejűleg

⁵ Érdekes módon Russellt az Én-most azonosításának a problémája sokkal inkább foglalkoztatta, mint a megmaradó Én, a biográfia azonosságának a kérdése.

ugyanolyan tartalmú gondolata vagy érzete. Russell javaslata a következő: nem pusztán úgy kell értelmeznünk az „Én gondolkodom” kijelentést, hogy „Gondolkodás folyik”, hanem úgy, hogy „Gondolkodás folyik *bennem*”. Azaz nem pusztán egy p tartalmú gondolat gondolása vagy Q tartalmú érzet tapasztalása folyik, hanem egy p tartalmú gondolat gondolása, vagy Q tartalmú érzet tapasztalása folyik *bennem*. Vizsgáljuk meg ezt a javaslatot. A kérdés nyilván az, hogy hogyan értelmezzük a „bennem”-et.

„BENNEM” ÉS „ITT”

Russell egyik javaslata az, hogy a „bennem” jelentése hasonló ahhoz, amilyen az „itt” jelentése, az „*Itt* esik az eső” kijelentésben. („It thinks *in me*” hasonlóképpen az „It rains *here*”-hez – írja az *Analysis of Mind*-ban.) (RUSSELL 1921, 18.o.) Ez a javaslat azonban, úgy tűnik, zsákutcába vezet. Az „itt”-et ugyan különféle jelentéssel használhatjuk, de nincs olyan használat, amellyel analóg módon a „bennem” individuálhatna egy partikuláris mentális eseményt, és ezáltal egy partikuláris Én-most-ot.

Az „itt” egyfelől utalhat egy bizonyos térbeli helyre, amelyre a használó mutat. Ezt a helyet értelmezhetjük a beszélő szubjektív észlelési terének egy pontjaként, amely egy látómezőbeli pozíció. Ezt a pontot azonosíthatjuk az objektív tér egy pontjával is, ha van valamilyen független azonosítási eszközünk, például egy térkép, az objektív térbeli pontok meghatározására. (Annak a meghatározása, hogy egy szubjektív pont melyik objektív ponttal azonos, a térkép és a látási mező pontjai közötti izomorf relációk alapján történhet.) Az „itt” másfelől utalhat a beszélő helyére is. (Ez persze önmagára mutatásként értelmezhető). Az így értelmezett „itt” jelölete az észlelő szubjektív észlelési terének az origója. Ennek a pozíciónak az objektív térbeli helyét hasonlóképpen lehet meghatározni, mint más szubjektív térbeli pozíciók helyét: a beszélő helyének (az origónak) és más észlelési térbeli pontoknak a viszonyaival, izomorf térbeli viszonyok azonosításával az objektív térbeli viszonyokat ábrázoló térképen.

A „bennem”-nek az „itt” mintájára történő értelmezése szerint a „bennem” *rámutat* egy meghatározott tartalmú mentális eseményre, egy gondolatra vagy érzetre, amelynek az alany tudatában van, és ezáltal meghatároz egy bizonyos Én-most-ot. Az analógia azonban nem működik. Ugyanis a szubjektív térbeli és az objektív térbeli helyzet azonosításának egyaránt szükséges feltétele, hogy az alany észlelje szubjektív térbeli pontok egy sokaságát, azaz hogy a látómezeje ne legyen üres. Az analóg feltétel a saját gondolatok vagy érzetek azonosítása vonatkozásában azonban nyilván nem áll fenn. A „bennem” és az „itt” analóg értelmezéséből ugyanis az következik, hogy annak, hogy a „bennem” egy meghatározott mentális eseményre mutasson, feltétele, hogy az illető mentális eseményt más mentális események logikai terében, más mentális eseményektől megkülönböztetve határozza meg. (Hasonlóképpen ahhoz, ahogy annak, hogy az „itt” referálhasson, feltétele, hogy az alany térbeli pontok egy sokaságának tudatában legyen.) Ez a követelmény azonban nyilvánvalóan megalapozatlan, mint a saját gondolatok vagy érzetek azonosításának feltétele. Míg ugyanis közvetlenül tudatában lehetek olyan térbeli pontoknak, ahol nem vagyok, nem lehetek közvetlenül tudatában mások gondolatainak vagy érzeteinek, olyan „pontoknak” az Én-most-ok logikai terében, amelyek nem az enyémeik, „ahol nem vagyok”. Tarthatatlan (és teljesíthetetlen) feltétel, hogy saját gondolataink azonosításához tudatában kellene lennünk mások gondolatainak.

A „bennem” és az „itt” viszonyát inkább a következő történet világítja meg. Eltévéddek a ködben és felteszem magamnak a kérdést: „Hol vagyok?”. Ha erre azt válaszolom, hogy „itt”, akkor ezzel nem azonosítottam semmilyen helyet, sem a szubjektív észlelési térben, sem az objektív térben, hiszen mindkettőnek feltétele, hogy a szubjektív észlelési térben meg tudja különböztetni egymástól pontokat, ami azonban a köd miatt nem lehetséges. Tehát ha a „bennem” jelentését az „itt” analógiájára értelmezzük, akkor a „bennem” nem azonosít egy partikuláris érzetet vagy gondolatot (az én fogfájásomat vagy az én jelenlegi gondolatomat arról, hogy Bismarck ravasz diplomata volt), így nem azonosít egy partikuláris Én-most-ot sem.

BENNEM: A BIOGRÁFIÁM RÉSZE

Russell más meghatározást is ad a partikuláris érzetek azonosítására, nevezetesen: egy bizonyos tartalmú gondolat vagy érzet akkor az én gondolatom, vagy érzetem (akkor van „bennem”), ha az én biográfiám része, azaz egy partikuláris „tudatfolyamban” jelenik meg, illetve egy bizonyos testtel van oksági kapcsolatban.

Az Én-most-nak ilyen, a biográfiára hivatkozó azonosításával kapcsolatban legalább két alapvető probléma merül fel. Az egyik az, hogy az Én-most ilyenfajta meghatározása nem teljesíti, hogy az „én” szubjektumkénti használatban „immunis a téves azonosítással szemben”. A biográfiánkkal kapcsolatban ugyanis tévedhetünk. Hihetjük tévesen, hogy bizonyos gondolatokkal, érzésekkel rendelkezünk egy bizonyos korábbi időpontban, holott valójában nem így van. Az ilyen tévedéseket sokféleképpen értelmezhetjük. Önmagában nem túl plauzibilis az az értelmezés, amelyik úgy írja le ezeket az eseteket, hogy ilyenkor a valóságos Én-akkor-unkat (tehát egy olyan érzetkomplexumot, amely valóban fennállt egy bizonyos múltbeli időpontban és megfelelő oksági kapcsolatban van a mostani érzettel, amelyet tapasztalunk) összetévesztjük valamilyen más valóságos vagy lehetséges Én-akkor-ral. Russell nézeteiből mindazonáltal ez látszik következni. Hiszen ha egy Én-akkor semmi más, mint egy bizonyos érzetkomplexum, amely megfelelő oksági kapcsolatban áll az Én-most-tal, akkor egy azzal kapcsolatos tévedés, hogy egy érzetkomplexum milyen elemekből áll (azaz milyen mentális állapotai vannak) egyben tévesen azonosítja az Én-akkor-t is. (Ez persze egy általános probléma a nyálábokkal kapcsolatban.)

Ha valaki úgy véli, hogy múltbeli Én-akkor-jainkat is tévedhetetlenül azonosítjuk, akkor a biográfiánkkal kapcsolatos tévedési lehetőségek közül kizárhatja az olyan fajtaikat, amelyek szerint az Én-ünket valamilyen más személlyel tévesztjük össze (vö. például SHOEMAKER 1968). Ekkor a biográfiánkkal kapcsolatos tévedések csak abban állhatnak, hogy tévesen tulajdonítunk magunknak *egy bizonyos állapotot* (az illető időpontban ugyanis más állapotban voltunk). Egy ilyenfajta értelmezés azonban nem fér össze Russell elképzelésével, hiszen szerinte a múltbeli Én-akkor-jainkat nem azonosítjuk tévedhetetlenül (hiszen az ezeket képező múltbeli érzetkomplexumokkal nem vagyunk ismeretségekben).

Akárhogy is, annyi bizonyos, hogy tévedhetünk saját biográfiánkkal kapcsolatban: többnyire nem ismerjük azokat az oksági kapcsolatokat, amelyek múltbeli mentális állapotainktól a mostaniakhoz vezetnek, vagy nem ismerjük őket eléggé részletesen ahhoz, hogy azonosítsanak egy biográfiát. Ha pedig nem vagyunk tévedhetetlenek a biográfiánkkal kapcsolatban, akkor ha erre alapozzuk az Én-most-unk azonosítását,

akkor az Én-most-unk azonosításában is tévedhetünk – azaz nem teljesül az immunitás követelménye.

A másik alapvető probléma az Én-most-nak a biográfiára hivatkozó azonosításával szemben az, hogy *ténylegesen* nem így szoktuk azonosítani az Én-most-unkat. Ha az a kérdés, hogy ki érez fájdalmat, vagy ki vérzik most, akkor nem múltbeli eseményekre, illetve egy bizonyos oksági láncra hivatkozva szoktuk azonosítani az alanyt.⁶

Összefoglalva az eddigieket: a „bennem” jelentésének az „itt”-ével analóg értelmezése azért nem tartható, mert nem azonosít egy tárgyat (egy partikuláris mentális állapotot, és ezáltal egy partikuláris Én-most-ot), „a biográfiám része” értelmezés alapján azonban az „én” alanykénti használata nem immunis a téves azonosítással szemben, illetve *ténylegesen* nem a biográfiánk alapján szoktuk azonosítani az Én-most-unkat.

RUSSELL VISZONYA WITTGENSTEIN „NO-OWNERSHIP” ELMÉLETÉHEZ

Egy további kérdés, amelyet röviden szeretnék megvizsgálni, hogy vajon hogyan viszonyulnak Russell késői nézetei az „én” jelentéséről, illetve az Én metafizikájáról Wittgensteinnek az 1930-as években vallott, a *Blue Book* alapján rekonstruálható nézeteihez. Wittgenstein a *Blue Book*-ban ezt írja:

„Az „én” (vagy az „enyém”) használatának két különböző esete van, amelyeket „a tárgykénti használatnak”, illetve „az alanykénti használatnak” nevezhetnék. Az előbbire példák a következők: „Eltört a(z én) karom” „(Én) 6 incset nőttem”, „(Én) bevertem a homlokomat”, „A szél szétfújja a(z én) hajamat”. Az utóbbira a következők: „Én látom ezt és ezt”, „Én hallok ezt és ezt”, „Én próbálok felemelni a kezemet”, „Én azt hiszem, esni fog”, „Énnekem fáj a fogam”. A két kategória közötti különbségre rámutathatunk, ha azt mondjuk: az első kategória esetei egy bizonyos személy felismerését foglalják magukban, és ezekben az esetekben lehetséges tévedni, vagy inkább úgy kellene mondani: a hiba lehetősége biztosítva van. (...) Másfelől, amikor azt mondom, hogy fáj a fogam, akkor nincs szó semmilyen személy azonosításáról. Megkérdezni, hogy „biztos vagy benne, hogy *neked* vannak fájdalmaid?” értelmetlen lenne. (...) A következő megfogalmazás adja magát: éppannyira lehetetlen a „Nekem fáj a fogam” állítás megtételekor összetéveszteni magamat egy másik személlyel, mint amennyire lehetetlen tévedésből felnyögni a fájdalomtól. Azt mondani, hogy „Fájdalmaim vannak” semmivel sem inkább egy állítás egy bizonyos személyről, mint a nyögés.” (Wittgenstein 1969/94, 66-67. o.)⁷

Érdekes történeti kérdés, hogy mit gondolhatott Russell Wittgenstein fenti nézetéről. Mint ismert, Wittgenstein elküldte Russellnek a *Blue Book* gépiratát. Nem tudható, hogy Russell végigolvasta-e a szöveget, mindenesetre Russell példányában nincse-

⁶ Természetesen ezek az ellentétesek más olyan elképzelésekkel szemben is felvethetők, amelyek az Én-most-ot egy időben megmaradó személy időbeli részeként azonosítják, a személy azonosságát pedig az emlékezésre próbálják alapozni.

⁷ Wittgenstein itteni elképzeléseiből kiinduló nézeteket vallott később többek között GEACH (1957) és ANSCOMBE (1975).

nek bejegyzések.⁸ Bizonyos mértékben követte Wittgenstein ekkori tevékenységét is, 1935-ben például tartott egy előadást Cambridge-ben, amely részben Wittgenstein újabb nézeteivel foglalkozott. Ennek az előadásnak egy változata megjelent „The Limits of Empiricism” címen. A tanulmányban azonban nincs konkrét utalás Wittgensteinnek az „én” jelentésével kapcsolatos egykorú nézeteire.

Russell 1940-ben megjelent könyvében, az *An Inquiry into Meaning and Truth*-ban vannak olyan szöveghelyek, amelyeket esetleg lehet úgy érteni, mintha Wittgenstein értelmezését támogatnák: Russell például azt állítja, hogy az „I am cat-perceptive” és a „This is a cat percept”, illetve az „I am hot” és a „This is hotness” kijelentések felcserélhetők egymással, ugyanis mindig ugyanakkor igazak (RUSSELL 1940, 114. o.). Az, hogy mikor melyik mondatot használjuk konvencionális, illetve a kontextustól függ. Például intenzív tornázás után azt mondom, hogy „(Énnekem) melegem van”, azonban ha bemegyek a szaunába, akkor azt, hogy „Ez meleg” vagy „Itt meleg van”. Russell állítását esetleg lehetne úgy értelmezni, hogy ezekben a mondatokban az „én” nem utal tárgyra, hiszen ha az „Énnekem melegem van” jelentése ugyanaz, mint az „Ez meleg”-é, akkor úgy tűnhet, hogy az „Énnekem melegem van” nem lehet egy személy állapotának a leírása. Ezek a megjegyzések azonban félrevezetők. Én úgy látom, hogy Russell soha nem adta fel, hogy az „én” egy tárgyra utal (természetesen nem szubsztanciára). Ezekkel a példákkal más kívánt hangsúlyozni, tudniillik azt, hogy az Én nem az észleleteitől elkülönült létező, hanem ezek komplexuma. Ezért ugyanaz az igazságfeltétele az „I am cat-perceptive” és a „This is a cat-percept” állításoknak. Az „I am cat-perceptive” jelentése az, hogy az az érzetkomplexum, amely az Én-most-ot konstituálja, egy macska-észleletre irányul, a „This is a cat-percept” jelentése pedig az, hogy amire az az érzetkomplexum, amely az Én-most-ot konstituálja irányul, az egy macska-észlelet. Ez a két állítás ugyanakkor igaz, nevezetesen, amikor egy bizonyos érzetkomplexum egy macska-észleletre irányul. A „Melegem van”, illetve az „Itt meleg van” példa hasonlóképpen értelmezhető.

Ebből az értelmezésből azonban nem következik, hogy az „én” ezekben a mondatokban ne utalna egy tárgyra, az Én-most-ra. Russell szerintem nem fogadta volna el Wittgenstein érveit. Álláspontját más nézeteivel összhangban a következőképpen rekonstruálhatnánk. Abból, hogy az „én” szubjektumkénti használata immunis a téves azonosításra, nem következik, hogy ne lenne *empirikus* tartalma annak, hogy „Én érzek most fájdalmat”. Abból, hogy nem tudok tévedni azzal kapcsolatban, hogy ki *ennek* a jelenlévő fájdalomnak az alanya, Russell szerint az következik, hogy *ennyi* legalább biztos. De ennek a bizonyosságnak *empirikus* alapja van, és *nem grammatikai*, mint ahogyan azt Wittgenstein gondolta. Nevezetesen az, hogy azoknak az érzeteknek vagy gondolatoknak a tartalmával kapcsolatban, amelyekre éppen a figyelmünk irányul, nem tévedhetünk. Ezáltal pedig tévedhetetlenül azonosítani tudjuk az Én-most-ot is, mint az azzal a tapasztalattal vagy érzettel együtt jelenlévő érzetektől, gondolatokból képzett komplexumot, amelyre a figyelem irányul. Wittgenstein persze (később) azt is tagadta, hogy az *érzeteink* tartalmát elsőszemélyű nézőpontból, közvetlenül azonosítani tudnánk (lásd a privátnyelvek elleni érveit). Russell azonban *ennyit* mindenképpen fenntartott a kartézianus episztemológiából.

Röviden összefoglalva: Wittgenstein és Russell közös kiindulópontja, hogy az „én” szubjektumkénti használatban immunis a téves azonosítással szemben, azaz nem

⁸ A McMaster Egyetem Russell Archívumának tájékoztatása.

tévedhetek azzal kapcsolatban, hogy én vagy más rendelkezik egy bizonyos mentális állapottal. Wittgenstein *Blue Book*-beli álláspontja szerint ennek a „tévedhetetlenségnek” az oka az „én” *logikai grammatikája*. Az „én” névmás alanykénti használatban nem utal semmilyen személyre; az „Én fájdalmat érzek” nem egy személyre, illetve annak állapotára vonatkozó állítás, hanem más funkciója van, nevezetesen a figyelem felkelítésére szolgál. Ezzel szemben Russell úgy vélte, hogy a tévedhetetlenség egy *metafizikai tényen*, tudniillik a tapasztalatok privátságán alapul.

Természetesen Russellnek az „én” jelentésére, illetve az Én metafizikájára vonatkozó ezen késői nézetével kapcsolatban számos további ellenvetés is tehető. Ezek egy része az ismeretség fogalmának bírálatára épülhet, amely nélkül nyilván nem érvényes az érzetkomplexumként értelmezett Én-most koncepciója. Más érvek az Én nyáláb elméleteivel szembeni általános ellenvetésekre épülhetnek. Ismét más érvek célpontja lehet Russellnek az az (itt nem érintett) állítása, hogy az „én” kiküszöbölhető a világ teljes leírásából. További érvek hozhatók az Én metafizikájával szemben a Russell-féle agy-elve azonosságelmélet elleni érvekre építve.

Mindezek értékelése helyett azonban itt inkább Russell nézeteinek a szélesebb hátterére, motivációira hívnám fel a figyelmet. Russell, ha finomított és módosított formában is, de a végsőkéig hű maradt bizonyos alapvető filozófiai meggyőződéséhez, amelyeket a század első két évtizedében alakított ki, így az ismeretség fogalmának értelmességéhez, a kartézianus fundacionalista ismeretelméleti kiindulóponthoz, illetve Occam borotvájának hasznosságához az ontológiai vizsgálatokban. Ezek a keretfeltevések határolták azt az elméleti teret, amelyben Russell az Én-nel kapcsolatos kérdéseket is elemezte, és ezeket a fixpontokat figyelembe véve kézenfekvően magyarázható Russell nézeteinek története az Én-ről.

IRODALOM

- ANSCOMBE, Elisabeth 1975. *The First Person*. Guttenplan, Samuel (ed.) *Mind and Language*. Oxford: Clarendon Press.
- GEACH, Peter 1957. *Mental Acts: Their Contents and Their Objects*. London: Routledge and Kegan Paul.
- HUME, David 1739/1976. *Értekezés az emberi természetről*, Budapest: Gondolat.
- MOORE, George Edward 1903/1981. Az idealizmus cáfolata. In *A józan ész védelmében*, 117-63, Budapest: Magyar Helikon.
- RUSSELL, Bertrand 1905/1985. On Denoting. *Mind* 14, 479-93. Magyarul: A denotálásról. In Copi, Irving M. – Gould, James A. (szerk.) *Kortárs tanulmányok a logikaelmélet kérdéseiről*. 1985, 167-206. Budapest: Gondolat.
- RUSSELL, Bertrand 1911/1976. Tudás ismeretség révén és tudás leírás révén. In *Miszticizmus és logika*. Budapest: Magyar Helikon.
- RUSSELL, Bertrand 1912/1996. *A filozófia alapproblémái*. Budapest: Kossuth.
- RUSSELL, Bertrand 1913/1984. *Theory of Knowledge: The 1913 Manuscript*. Eames, Richard (ed.) London: Allen and Unwin.
- RUSSELL, Bertrand 1914. *Our Knowledge of the External World*. Chicago and London: Open Court.
- RUSSELL, Bertrand 1915/1984. On the Nature of Acquaintance. In Marsh, Robert C. (ed.) *Logic and Knowledge*. London: Allen and Unwin, 1984, 125-4.
- RUSSELL, Bertrand 1919. On Propositions: What They Are and How They Mean. In: SLATER, John G. (ed.) *The collected papers of Bertrand Russell, Volume 8: The Philosophy of Logical Atomism and Other Essays, 1914-19*. London: Allen and Unwin, 1986, 292.
- RUSSELL, Bertrand 1921. *The Analysis of Mind*. London: Allen and Unwin.
- RUSSELL, Bertrand 1936/1996. The Limits of Empiricism. In Slater, John G. (ed.) *A Fresh Look at Empiricism, 1927-42. Collected Papers, Vol. 10*. New York and London: Routledge.
- RUSSELL, Bertrand 1938/1996. On Verification. In Slater, John G. (ed.) *A Fresh Look at Empiricism, 1927-42. Collected Papers, Vol. 10*. New York and London: Routledge.
- RUSSELL, Bertrand 1940. *An Inquiry into Meaning and Truth*. London: Allen and Unwin; New York: W.W. Norton.

- RUSSELL, Bertrand 1946. *A History of Western Philosophy*. New York: Simon and Schuster; London: George Allen and Unwin.
- RUSSELL, Bertrand 1948. *Human Knowledge: Its Scope and Limits*. London: George Allen & Unwin; New York: Simon and Schuster.
- SAINSBURY, R. Mark 1999. *Russell*. London: Routledge.
- SHOEMAKER, Sydney 1968. Self-Reference and Self-Awareness, *Journal of Philosophy* 65/1968, 555-67.
- WITTGENSTEIN, Ludwig 1969/94. *Preliminary Studies for the 'Philosophical investigations': Generally Known as the Blue and Brown Books*. Oxford: Blackwell.

**Bánffy Miklós: Jelmeztervek Mozart Szóktetés a szerájából c. operájához. Operaház, 1913.
Nyomdai technika. Megjelent a Magyar Iparművészet 1914-es színházi számában.**